

PROF. STASIO ŠALKAUSKIO MINĖJIMAS

Prof. Dr. Juozas Eretas

ŠALKAUSKIS IDĖJŲ KELIAIS

STASYS ŠALKAUSKIS
(1886-1941)

von

Prof. Dr. Juozas Eretas

Zusammenfassung

Stasys Šalkauskis war der erste eigentliche litauische Philosoph und der bedeutendste Geistesmann in der Zeit des unabhängigen Litauen (1918-1940).

Šalkauskis wurde 1886 im damals noch von den Russen besetzten Litauen als Sohn eines Arztes geboren. Nachdem er das Gymnasium von Šiauliai absolviert hatte, bezog er 1905 die Universität Moskau, an der er bis 1911 die Rechte und Handelswissenschaften studierte. Entscheidend für seine geistige Haltung wurde damals die Lehre des kurz vorher verstorbenen russischen Religionsphilosophen Wladimir Solowjow. Nach einer kurzen Praxis als Rechtsberater in Samarkand siedelte Šalkauskis 1915 in die Schweiz über, wo er sich in Freiburg der Philosophie widmete.

1920 als Dr. phil. in seine unterdessen frei gewordene Heimat zurückgekehrt, verschrieb er sich ganz der Philosophie und der Pädagogik, und zwar von 1922 an als Professor der neugegründeten Universität Kaunas. Daneben betreute er die Jugend und stand von 1927 bis 1930 dem katholischen Verband « Ateitis » vor, dessen Ideologie er in gewichtigen Werken formulierte. 1939 wurde Šalkauskis sowohl zum Rektor seiner Universität wie auch zum Präsidentem der Katholischen Akademie der Wissenschaften gewählt. Im darauffolgenden Jahr machte der Einbruch der Sowjetrussen dieser Tätigkeit ein Ende. Immer kränker werdend, versuchte er als Privatgelehrter in Kaimas und Vilnius seine letzten Werke zu vollenden, was aber der Tod verhinderte, der ihn im Dezember 1941 in Šiauliai überraschte.

Ausser Ernest Hello und den Neuscholastikern war es vor allem Solowjow, der seine geistige Arbeit befruchtete, und zwar in einem solchen Masse, dass man Šalkauskis oft den «litauischen Solowjow» nennt.

ŠALKAUSKIS ID J KELIAIS

*Didžios pagarbos ženklan
š rašin skiriu
1936 met generacijai*

1. J o d v a s i o s i š t a k o s

Šalkauski gimin

Kas nori suvokti tas id jas, kurios formavo Šalkauskio asmenyb , ir nori susekti tas mintis, pagal kurias jis pats band sudaryti krikš ionišk tautos šviesuomen , tas pirmiausiai turi nukreipti savo žvilgsni tuos gimines, kurie nepriklausomajai Lietuvai dovanojo žymiausi jos filosof bei pedagog ¹.

Šalkauski vardas krašte dažnai užtinkamas, dažniausiai gi Žemaitijoje². Ten, Žagar je, gyveno Stasio prot viai, kurie v liau persik l Jonišk . Jie buvo laisvi kininkai, vadinasi, n jo baudžiavos, kas teigiamai atsiliep vis j psichik .

Senelis Petras buvo teisingas žmogus, kuris logiškai galvodavo ir stengdavosi savo jausmus palenkti protui bei valiai. B damas pats raštingas, ir savo s nus leido mokslus. Vyriausias j baig šešias klases ir pasižym jo gero dvarininko bruožais. Kitas — Stasio t vas — tapo gydytoju, tre ias vaistininku, ketvirtas fotografu Amerikoje. Senel , Antanina Bojažinskait , pa jo iš mokslus pam gusi bajor : du jos broliai baig Petrapilio Dvasin Akademij .

¹ Šitas rašinys nenori ir negali atstoti pilnos biografijos, kuri autorius išleido skyrium. ia tik norima iškelti tas id jas, kurios formavo Šalkauskio asmenyb ir kuriomis jis vadovavosi savo mokslin je bei visuomenin je veikloje. — Medžiag autorius s m iš jo per 23 metus trukusios draugyst s su Aprašomuoju. Daug jam pad jo ir pranešimai gimini bei buvusi mokini , kuriems autorius ir šioje vietoje nuoširdžiai d koja. — Citatos, kurios išnašose n ra pažym tos atskirai, yra paimtos iš autoriui siust rašt . Išimti daro tik 187 psl. cituojamas posakis.

² Medžiag šiam skyreliui patiek Aprašomojo svainis d-ras Vytautas Bendorius, Los Angeles, Cal. (USA). Praneš jas mir 1958.IV.11.

T vas

Stasio t vas, Julijonas (1849-1933), gim Joniškyje ir mok si Šiauli , paskui Mintaujos vokie i gimnazijoje. Nor damas tapti gydytoju, savo šeimos l šomis Petrapilyje baig Medico-chirurgin akademij . Viename rus Raudonojo Kryžiaus išduotame liudijime jis buvo vadinamas « *potomstvennyj po iotnyj graždanin* », t. y. « pagal paveld jim garbingu pilie iu ». Gr ž s Lietuvon, jis Ariogaloje prad jo gydytojauti. 1888 m. jis persik l Rygon, o apie 1891 metus

Šiaulius, kur iki 1915 m. šalia daktaro dar jo burmistro pareigas. Pirmas pasaulinis karas j su visa šeima nublošk Maskv , iš kur sugr ž s, jis Šiauliuose šalia savo praktikos dar pild miesto gydytojo pareigas. Pasižym damas kilnumu, krikšionišku humanizmu, jis vis buvo gerbiamas. Realiai, santariai galvodamas, d-ras Šalkauskis savo mintis reikšdavo paprastais žodžiais. Iškalbingumu nepasižym jo. Painesniais atsitikimais jis atsiliepdavo atsargiai, kartais net diplomatiškai, nes nieko nenor jo užgauti.

Motina

Iš motinos pus s Stasys yra kil s iš istorijoje gerai žinomos Goštaut šeimos. Ši didik gimin jau užgeso 17-ame amžiuje, ta iau užsiliko tolimesn šaka, pasižym jusi žemaitišku dvarininkiškumu. Prosenel Ciškevi i t -Koreivien buvo aukštos inteligencijos moteris. Jos t vas m go filosofijos veikalus ir iš veido buvo toks pat «rytietiškas » kaip v liau Stasys. Koreivien s an k buvo gydytoja, kuri dar 75 metus eidama skait Kanto raštus vokie i kalboje.

Motina, Barbora Goštautait (1864-1947), išvydo pasaulio švies Kraki parapijoje esan iame Milvydo dvare, kur vyravo lenk kult ra. Iš jusi pradžiamoksl savo šeimoje, dar lavinosi viename Mintaujos pensionate, kur tarp kitko mok si vokie i kalbos. Ji skambino pianinu, uoliai skait vakar , ypa pranc z , daili j literat r ir iš viso m go men . Bet ir mokslas jai nebuvo svetimas, nes mielai gilinosi psichologijos veikalus. Jos ištekl jimas už kaimo gydytojo, dargi lietuvio, jos sluoksniuose buvo laikomas kritimu žemesn pad jim . Bet ji toki kalb nepais ir tapo laiminga. Su lenkuojan iomis sferomis daugiau nesantykiavo, bet šeimoje mieliausiai naudojosi lenk kalba, kuri išmoko ir visi jos vaikai.

Šalkauskyn

J buvo devynetas. Kadangi t vai juos visus leido mokslus, Šalkauskyn tapo tikra akademija, kurioje tiek ryt tiek vakar kalbomis buvo gildenami visokie mokslo bei meno klausimai. Teo-

logija mažai tebuvo liejama, nes visi ja lyg savaimingai katalikiškai alsavo. Šalkauskiai vengė tiek migloto mistiциzmo, tiek ir kšto ceremoniškuo ir reišė si tyliai nuveikiamais gerais darbais.

Visi tie — tiek Šalkauski , tiek Goštaut — palinkimai moksl ir kult r bendrai stipriausiai pasireišė Stasio asmenyje. Atsilie p , de ja, ir tie sveikatos sutrikimai, kurie, berods, yra neišvengiami palydovai toki kulturyuot gimini .

2. Ernestas Hello

Gimnazistas

Stasys, gim s 1886 m. geguž s m n. 4 (16) d. Ariogaloje, lyd jo savo t vus Ryg , paskui Šiaulius, kurie tapo tikra jo t višk . Gyvo proto vaikas anksti susidom jo dvasios vertyb mis. Antai, jis motinai, pasteb jusiai, kad jis ilgesni laik kampe stov jo ant vienos kojos, klausim , k dar s, rimtai atsak : «Vali lavinu»³.

Gimnazijoje, kuri Stasys lank Šiauliuose nuo 1896 iki 1905 met , jis pradžioje buvo vidutiniškas mokinys, nes ji iš pat mažens trukd silpni jo plauiai. Kad s nus geriau gal t pasaugoti savo sveikat , t vas jam liep pakartoti penkt j klas , nors laisvai b t gal j s pereiti šešt j . Ši t vo — gydytojo intervencija buvo protinga, nes Stasys toliau jaut si stipresnis ir gimnazij baig visai gerai.

Joje car ir žandar laikais neapsi jo be riauš i iš susipratusi lietuvi pus s. Jose 1897 m. ir Stasys dalyvavo, nors pilnai dar nesuprato, kod l vyresnieji mokiniai nebenor jo lankyti cerkv s ir atsisak giedoti himn *Bože caria chran!* Nuoširdžiai draugavo su trimis broliais Biržiškėmis, kuri lietuviškumas tur jo stipr socialin charakter . «Tada, — taip pasisak Šalkauskis, — išsidirbo [mano] intelektualiniai interesai, kurie suvaidino vedam j rol visam paskesniaam gyvenimui»⁴.

Ekskursija po Lietuv

1904 m. romantiškai savo t vyne susižav j s gimnazistas kartu su keturiais draugais p sias apkeliauo žymi dal Lietuvos. Tai buvo trys metai po pasirodymo Pe kauskait s novel s *Viktut* , kuri be abejon s visi buvo skait . Kurtuv nuose jie aplank Povil Višinsk , kuris Petkevi ait buvo paragin s rašyti lietuviškai ir

³ T anekdot pasakoja Stasio brolis Algirdas (*Ateitis*, Brooklyn, 1951, 9 nr., 249 psl.).

⁴ *Ateitis*, Kaunas, 1929, 5-6 nr., 249 psl.

Viktus s autorei išr pin s stipendij Šveicarijon. Apie Kaltin nus ekskursantai apži r jo Baubl , Kražiuose susim st ties kazok išniekinta bažny ia. Toliau jie nuvyko Šatrijos kaln , užsuko pas archeolog Tad Daugird ir per Kaun pasiek — jau traukiniu — Vilni bei Trakus. «Per šit ekskursij tur jau progos sitikinti, kiek [jos] naudingos : ir sveikatos, ir aktyvo aukl jimo, ir išsilavinimo, ir krašto pažinimo bei jo meil s atžvilgiu »⁵.

1905 m. Stasys gavo brandos atestat ir d l to tuomet Šiauli apylink je vykusi tautie i gegužin važiavo «jau be baim s. Gegužin buvo susieta su Lietuvos klausimo svarstymu. Nepriklausomosios Lietuvos perspektyvos jau buvo numatomos. Atsimenu kan. Tumo, inž. St. Kairio ir Sirutavi iaus kalbas »⁶. Ruden važiavo Maskv .

Hello

Ten išvyko ne tik tautiškai apsisprend s, bet ir religiškai si s monin s, nes dar spausdamas gimnazijos suol , buvo susipažin s su pranc z rašytojo Ernesto Hello (1828-1885) veikalais, kuriuose autorius iš l krikš ionyb s reikšm asmenyb s formavime. Su Hello gimnazistas susitiko savo «šeimos akademijoje», kurion suplauk lenk kalb išversti vakar katalik veikalai, kuri tarpe ir pasitaik Hello studija *Filozofia i ateizm*.

Mokiny s buvo sužav tas tuo min i bei stilistikos meisteriu. Tai buvo pirma jo religiškai-filosofiškoji meil , kuri jaudino jo šird ir prot . Entuziastiškai jis reišk J. J. R. žodžiais, v liau Romuvoje išspausdintais, savo jausmus tam «silpnam, tiesiog sergan iam ir pasmerktam jaunatv je mirti vyrui», kuris buvo « smulkus, negražus », ir kurio «pavydalas nenormalus ». Jis žav josi spindin iomis jo savyb mis — «absoliuto pajautimu, nenuveikiamu nelygstamosios tiesos troškimu » bei pasiryžimu atsiekti bedugn s gal ir skrieti berib n⁷. « Su šituo didžiuoju rašytoju », — taip v liau raš Fri burge mokslus baig s m s filosofas, — esame susidraugav dvasiniu savo darbu ir prie jo nuolatos gr šime statant pla ius pasaul žvalgos r mus »⁸.

Šitas religiškai bei filosofiškai nuteiktas kult rininkas, kuriame Stasys d l paži r panašumo, d l siekiamos profesijos ir net d l

⁵ Ten pat, 251 psl.

⁶ Ten pat, 252 psl.

⁷ *Romuva*, Kaunas, 1921, I, 81 ir 85 psl.

⁸ Ten pat, I, 78 psl. — Apie Hello žr. veikalus P. Fernesolle (1943), S. Fumet (²1945) ir Angwerd (Fribourg 1947). Žym tinas taip pat J. Girniaus straipsnelis *Lietuvi Enciklopedijoje* (1956, VIII, 182 psl.).

savo išvaizdos bei fizišk negalavim ži r jo pat save, lyd jo jaun j student Maskvon, kur jis, — kaip ir jo adoruojamasis Hello, jo gyvenimo pavyzdys, pirmas jo mintyjimo bei stiliaus mokytojas, — m si studijuoti teis .

3. Vladimiras Solovjovas

Teisi moksl studentas

Maskva Šalkauskis visokeriopai nusivyl . Pirmiausia savo studijomis, nes teisi bei ekonomijos mokslai jam nebuvo prie širdies, nors universitetas jais buvo garsus, juk iš 10.000 student beveik 40% juos buvo pasirink . Nepatiko jam ir tie vidaus politikos sukelti neramumai su profesori atleidimais ir student šalinimais. Stasys to universiteto studentu buvo nuo 1905 m. rudens iki 1911 m. sausio m nesio, ta iau pastoviai Maskvoje tegyveno iki 1908 m. pavasario, o nuo t laik iki baigimo 1911 m. Turkestane, kurio sausame, šiltame klimata jis gyn si nuo džiovos.

Maskvos universiteto dvasia

Nemiela jam buvo toji Aukštoji Mokykla ir d l joje sigal jusios ateistin s bei nihilistin s dvasios, apie kuri Petras R. [Radzevius ?] tuomet raš *Ateityje* : « Garsusis B chneris su savo „ Kraft und Stoff ” buvo visai plaiai išsiplatin s Rusijos inteligentijoje, ypa gi studentijoje. Jisai nust m s krikš ionyb s ideal , jau nepastat vietoje [jo] ni nieko » ⁹. Šioje atmosferoje, kurioje vyravo Renano bei Strausso skepticizmas, Vogto, Moleschotto bei Büchnerio materializmas, Comte'o bei Spencerio pozityvizmas, Darvino evoliucionizmas ir panaš s nekritiškai iš vakar perimti -izmai, Hello dvasia persi m s Šalkauskis negal jo kv puoti. Tas j tik paskatino trauktis toliau mistiškesnius rytus.

Tre i musivyli m jis patyr iš savo komilton tautie i , kurie beveik visi buvo pasidav tam iš vakar perimtam «paskutiniam mokslo žodžiui», prieš kur j paviršutiniškai suprastas katekizmas nepaj g atsispirti. Tiesa, Stasys stojo apie 40 nari skaitan i Lietuvi Student Draugij ir joje net kur laik sekretoriavo, ta iau jis nepasl p savo nepasitenkinimo. Jis 1907 ir 1908 metais skait

⁹ *Ateitis*, Kaunas, 1912, 243-245 psl. — To straipsnelio autorius itikimiausia buvo Petras Radzevius, kuris Nepriklausomyb s laikais tapo vienu Darbo Federacijos vadu.

du referatus, kuriuose — kaip jis išsireišk — « dariau bendr lietuvi student nusistatymo ir ideal kritik »¹⁰.

Pažintis su Solovjovu

Bet visus tuos šeš lius nubaid toji id j saul , kuri jam ia Maskvoje užtek jo — Vladimiras Solovjovas (1853-1900). Šis, vienas iš stipriausi dvasios vyr rusuose, buvo kil s iš tikin ios ortodoks šeimos. Bet jis mok jo pla iau pasižvalgyti — jam d lto ir katalikyb tapo tokia artima, kad jis 1896 m. — formaliai neišsto- j s iš savo bažny ios — pri m katalikyb , kuo nor jo bent asmeniškai atstatyti sen j krikš ioni vienyb ¹¹. žvalgioji Solovjovo dvasia skverb si už regimyb s rib , nes ji trokšte buvo ištroškusi amžino pirmavaizdžio. Mistiškieji jo pol kiai jį neš gilumas ir aukštybes, kuri ir stipriausias protas nepasieks. Tuo Solovjovas yra, tartum, rusuose atgim s Platonas. Ta iau nesitenkindamas tokiu veržimusi i beribes, šis religiškas filosofas savo reg jimus pritaik ir žem s kelionei, kuo tik josi galis sukilninti ir žmogišk m s buit . Šal-kauskis iškart susižav jo t ja meilinga, apoloniškai giedria asme-nybe.

Solovjovui atminti draugija

Kadangi jos misijai t sti Maskvoje buvo susik rusi *Religin - Filosofin Vladimiro Solovjovo atminimo Draugija*, «kurioje susi jo rus inteligentai, band derinti krikš ionišk j pasaul ži r su politiniu ir socialiniu radikalizmu », naujasis sek jas ir ja susidom jo. Jos veik jai leido žurnal *Živaja Žizn*, kuris buvo vedamas socialin s christianizacijos linkme. « Visa tai man buvo ir nauja ir sykiu gerai atitiko mano dvasinius pareikalavimus. Ir nors aš, katalikas, buvau atsid r s tarp rus pravoslav , bet radau j tarpe ne tik palank pri mim »¹².

Šalkauskis sutinka Dovydait

Suprantama, kad jaunas m s filosofas, Hello užvestas ant kelio ir Solovjovo paskatintas aktingam žygiui, nebegal jo atlaidžiai ži r ti ideologinius savo studijuojan i tautie i klystkelius. Ieško-

¹⁰ Atsakymas pro f. Pr. Dovydai iui: *Ateitis*, Kaunas, 1936, 476 psl.

¹¹ Apie Solovjov skaitytini ypa šie veikalai : Fr. Steppuhno (Leipzig, 1910), M. d'Herbigny SJ (Paris, 1911), Yl. Šil karskio (Kaunas, 1932), D. Stremoukhoffo (Strasbourg, 1935), Fr. Muckermantno SJ (Olten, 1945).

¹² Atsakymas Dovydai iui: *Ateitis*, Kaunas, 1936, 475-476 psl.

damas bendramin i , jis sutiko panašiai nusista iusi Pran Dovy-
dait (1886-1943 ?)¹³. sitikin s, kad tik jimas ir mokslas n ra viena
kitai prieštaraujan ios sritys, šis iš Suvalkijos giri ion atsikraust s
teisi ir istorijos-filologijos fakultet studentas buvo pasiryž s rodyti
abiej suteikiamum .

Šalkauskis rašo « Ateit »

Lygiai nusista iusi inteligent grup jau 1909 m. spali m nes
Kaune buvo sudariusi komisij , kuri svarst vienmin i sutelkim
vien organizacij . Kitais metais ten pat pasirod ir rašytin j
min i reišk j , vardinta *Ateitis*, o nuo 1911 m. vasario m nesio
imta j spausdinti. Jos leid jas buvo *Draugijos* redaktorius kun. Dam-
brauskas-Jakštas. Redaguodamas *Ateit*, ano žurnalo pried , Dovy-
daitis pasidar tikras *Ateitinink* šauklys ir teik jas. Galima tad
suprasti, kad nors Šalkauskis ir Dovydaitis buvo kil iš visai skir-
ting sluoksni , burmistro ir gydytojo s nus kaimiet greitai suprato.
D l to redaktorius Pranas savo vienmint ne tik ragino rašyti *Atei-
iai*, bet dar vykti Dorpat (Tartu), kad tenykš i student lietu-
vi tarpe verbut nauj *ateitinink* . Atsiliepdamas pirm pus
šio kvietimo kolega Stasys 1911 m. atidav *Ateities* redaktoriui
vien iš Hello verst straipsnel ir lenk jaunuomen s laikraš io
Żarzewie recenzij .

Dorpat važiuoti paragintasis ta iau negal jo, nes nuo 1908 m.
gyvendamas Samarkande, jis su tautieiais asmenišk ryši mažai
tur jo. Sulaik j ir jo pareigos kaip prisiekusio advokato pad j jo
ir juriskonsulto viename komercijos banke. D l to *Ateitis* tik 1913 m.
tegal jo spausdinti po vien iš Hello ir iš Solovjovo, jo «min i
vadov »¹⁴, paruošt vertim . Teisininko darbas, sulaik s j nuo jam
svarbesnio ideologinio išsiaiškinimo, jam nemielas buvo dar ir tuo,
kad j rišo su tomis pa iomis suktyb mis, kurios kadaise dar Hello
buvo privertusios atsisveikinti su tokia slidžia profesija. Jam r -
p jo, kaip ir Solovjovui, kur dabar laik — net labiau negu Hello
— pirmavaizdžiu to, kuo pats nor jo tapti, pasikelti dvasios auk-
štybes ir skaidrioje id jai šviesoje spr sti esminius gyvenimo klausi-
mus. Tuo metu jam pirmoje vietoje r p jo problema, kaip *Bažny ia
ir kult ra* tarpusavy tur t santykiauti. T ja tema parašyt , stipriai

¹³ Apie Dovydaiti žr. *Lietuviškoji Enciklopedija*, Kaunas, 1937, VI t.,
1327-1331 psl. — S. Sužied lio straipsn *Lietuvi Enciklopedijoje*, S. Boston,
1955, V t., 141-144 psl. — Autoriaus straipsn , tilpusi 1958 Aiduose (Brooklyn,
N. Y.), 2 nr.

¹⁴ Atsakymas Dovydai iui 478 psl.

solvjoviškai nudažyt studij jis nusiunt Dambrauskui-Jakštui, kuris j atspausdino 1913 ir 1914 metais iš jusiuose *Draugijos* numeriuose.

Vakaruosna

Šis rašinys ne tik išgarsino filosofiškai nuteikt j teisinink (bei ekonomist) lietuvi katalik tarpe, bet dar pad jo jam per *Draugijos* redaktori išr pinti *Motín / s* stipendij , kuria prieš dešimt met jau buvo pasinaudojusi Marija Pe kauskait , studijuodama Z riche ir Friburge pas Fr. W. Foerster ir kitus žymius pedagogus. Ši parama Šalkauskiui pad jo vykti vakarus, kur jau nuo seniai nor jo studijuoti filosofij . Tokiu b du jis paliko — lygiai taip kaip Hello buvo palik s teis ir Solovjovas fizik su matematika — savo nem giam darb banke ir teisme, kad gal t išimtinai pasišv sti filosofijai, kuri j , it koks galingas magnetas, traukte pritrauk .

4. Šventas Tomas Akviniėtis

Kelion Vakarus

Nauj dvasios horizont jieškotojas per Petrapil ir Suomij vyko Švedij , kur Stokholme sutiko kun. J. Tum ir iš Amerikos atkeliavus d-r Jon Šliup . « Tas — taip pasakoja Pakštas — tuoj praneša Amerikos lietuvi laikrašiams rad s b simam Lietuvos universitetui filosofijos profesori . Dar neiš jus filosofijos fakulteto Šalkausk jau traukia profesori s raš , nes ir be diplomo jo protas jau stipriai šviet »¹⁵. Toliau kelion , kuri šioje zonoje karo metu buvo gana pavojinga, jo per Norvegij ir Anglij Pranc zij , Hello t vyn , ir iš ten pagaliau neutrali j Šveicarij . Dabar ir jis tuose Vakaruose, kur ir Solovjovas buvo prapl t s savo žini rat , praturtin s savo patyrim aruod .

Vakar neoskolastika

Šalkauskis, kuris dabar jo trisdešimt pirmus metus, atvyko itin reikšmingame laikotarpyje, nes n nai dvasios mokslai ia m kratytis t -izm , užkr tusi iš ia ir ryt Europos universitetus. Tvirtinimai kaip šie — *Der Mensch ist, was er isst, Be fosforo n ra mini* arba *Veritas — temporis filia* pamažu nustojo savo užker jan ios

¹⁵ *Aidai*, Brooklyn, N. Y., 1957, 5 nr., 194 psl.

galios. Fechneris kviet prieš šit *Nachtansicht* statyti tikr *Tagansicht*. Katalik tarpe šioji iškilo neoskolastikos pavidalu iš krikštoniško aristotelizmo, kuris ypač iai Louvaine ir Friburge buvo atgavinamas. Pirmame tarp kit Šult, Kuraitis ir Reinyso buvo sigilin atnaujinam j tomizm, antrame, pavyzdžiui, Matulevičius, Bys ir Maironis, o dabar Šalkauskio asmenyje atvyko pirmas pasaulietis, kuris ketino specialiai atsiduoti filosofijai.

Šalkauskis — rytietis

Rytai mūsų jaunam mūsų stytojui buvo dav tiek, kad jis ir be vakar būtų galįs apsieiti. Jau vienas Solovjovas gal jo tuomet patenkinti jo dvasios troškimus. Vykdamas tad Vakarais, Šalkauskis neb go nuo Ryt ir dabar neman juos iš sav s išgyvendinti. Bet ir nor damas, to neb t pasiek s, nes sielos gelm se jis labiau buvo rytietis. T jo — tartum gimt j — rytietiškum dar buvo pabr ž s slavofiliškas Maskvos klimatas, kurio jis pilnai negal jo išvengti, kaip anks iau jo nebuvo išveng s nei jo sekamas Solovjovas. Slav mistikai, j visžmogiškam jausmingumui bei j kosmiškiems pol kiams, kaip juos, be Solovjovo, k nijo Šalkauskio taip pat didžiai vertinamasis Mickevičius, sunku buvo atsispirti. Ta iau jaunam s filosofas nenor jo b ti vienašališkas, jis nor jo siekti universalumo ir d lto Vakaruose ieškojo papildymo bei atbaigtumo. Taigi jis nevyko vakaruose išmaldos prašyti; bet iš kitos pus s neman ignoruoti t filosofijos vertenybi, kuriomis Vakarai gal jo didžiuotis.

Šalkauskis ir tomizmas

Suprantama, kad vos nuo Indijos pasieni atvyk s ir iš savo platoniskai solovjoviško pasaulio neišženg s Šalkauskis ne tuojuo paj g tinkamai vertinti iš vidurini amži atkelt Šv. Tomo Akvinie io ir kit tomist filosofij. Jis net Lithuanijos studentams skaitomais referatais pasisak prieš neoskolastik, nukreipian i mūsų žvilgsn nuo mistišk aukštybi fiziškai jau iam realyb. Tas pasisukimas iš transcendentin s berib s apiuopiamai patiriam j tikrov, nuo lakios intuicijos logišk protavim, nuo vizij griežtai apib dintas s vokas — visa tai gerokai sukr t mūsų stytojo solovjoviškum. Ta iau jo tai nepalauž, nes mintis, kad id jos nebetur t mums šviesti iš aukštybi, o veikti mus iš t form, su kuriomis tomizmas jas sutapdino jam liko svetima.

D lto Platonas su Solovjovu ir toliau vyravo jo galvosenoje, kuri n nai ne vienu bruožu reikšmingai nuspalvino ir kadaise kai-

mynin je Lozanoje d st s Mickevi ius. Ta iau mokslinio objektin- gumo d lei nenor damas užkirsti sau keli universalum , jis sten- g si suprasti ir Aristotel su Šv. Tomu Akvinie iu, kurie, simpating jam T v Domininkon atstovaujami — prisiminkime tik T. de Mun- ninck — j juo toliau juo stipriau veik .

5. Lietuvos dovana vakarams

Šalkauskio disertacija apie Solovjov

Juo labiau Šalkauskis sigilino jam iš esm s svetim neosko- lastik , juo stipriau jis sitikino, kad Vakar filosofija yra reikalinga Ryt išminties. D lto nenor jo pasitraukti rytuosna, nesupažindin s okcidentalin pasaul su j dvasios turtais. Kadangi jo manymu nie- kas taip tobulai neatstovavo tai dvasiai kaip Solovjovas, jis pasi- ryžo vakarams atskleisti Vladimiro Sergejevi o id jas. Žinodamas, kad okcidentas apie jo « minties vad » tebuvo gird j s beveik vien iš Usnads s ir Stepuno 1909 ir 1910 metais vokie i kalba išleist studij , kuriuos 1911 m. dar papild M. d'Herbigny S. J. veikalas *Soloviev, un Newman russe*, Šalkauskis nusprend šit «rusišk j Newman » pla iau perstatyti. Tam tikslui jis paskatino vis eil studijuojan i tautie i atidengti po aspekt to min i gali no. Duodamas pavyzd , pats pirmas prad jo rašyti apie *L'Âme du monde dans la philosophie de Vladimir Soloviev*. Šitas veikalas parodo, kiek autorius buvo sigilin s šio filosofo pasaul , bet kartu ir paliudija, kaip stipriai j tuomet buvo paveikusi neoskolastika, nes Solovjovo tezes vertino gryno tomizmo šviesoje.

Vladimiro Sergejevi o paži ra apie « pasaulio siel » n ra nauja, nes j jau buvo iš l Indijos filosofai, Platonas, Bruno, Schellingas ir kiti. Ji esanti — anot j — neasmenin dvasin j ga, iš kurios viskas teka ir kuri v l viskas sugr žta. Net žmogaus siela plau- kianti iš tos bendros pasaulio sielos. Solovjovas per m ši paži r , formuluodamas j šitaip : « Kaip visos dieviškos j gos sudaro vispu- sišk , absoliu iai universalin bei individualin organizm gyvojo Logoso, taip ir visi žmogiškieji elementai sudaro tok pat organizm — viršžmogišk organizm , kuris yra amžinasis Dievo k nas ir amžina pasaulio siela »¹⁶.

Pasinaudodamas tomizmo argumentais, Šalkauskis atmeta ši mint , nes laiko j tam tikro metafiziško monizmo r šimi, savotišku

¹⁶ B. Schultze, *Russische Denker*, Wien, 1950, 261 psl.

antropomorfizmu. « Pasaulio sielos » s vok telaiko viena poetiškai nuteiktojo Solovjovo metafora — « *ce ne peut être rien qu'une métaphore* »¹⁷.

Ta proga Šalkauskis iš viso iškelia Solovjovo silpnybes. Jis es s daugiau poetas negu mintytojas, daugiau vizionierius negu filosofas — « *Qu'est-ce que l'ame du monde sinon une fixation de quelque vision mystique ?* »¹⁸. Rusas d l to šov s pro šal tiesos, kuri jis b t gal j s pasiekti, kad jis neatsistoj s ant tomistinio pagrindo. « Solovjovas to nepadar ir d l to savo tikslo nepasiek »¹⁹. *Amicus Plato, sed magis arnica veritas.*

Paraginti savo uolaus šauklio, dar kiti septyni lietuviai atskleid Solovjovo id j pasaul, kuo Vakarai pirm kart pla iau buvo supažindinti su žymiausiu rus filosofu.

Šalkauskis pasiliko rytielis

Nors Šalkauskis pripažino ir neoskolastik ir jos dvasioje net kritikavo numyl t j Solovjov , jis visd lto savo galvosenoje nepasidar vakarie iu. D lto Maceina teisingai gal jo apib dinti savo mokytojo filosofij šiais žodžiais : « Aristotelizmo yra tik griau iai : Pažinimo teorija tik yra aristoteliška, o visa metafizika yra perd m platoniška. Juk centrin id ja Šalkauskio m styme yra pirmavaizdži buvimas ir j santykis su tikrove. O tai kaip tik yra Platono mokslas, kur Aristotelis s moningai neig ».

M s mintytojas, žinoma, vertino regim j pasaul kaip tikr fakt aruod , vertino ir proto bei logikos reikšm ir pabr ž s vok svarbum bei sistemos sustatym . Bet kokiame laipsnyje jis visd lto pasiliko rytielis, parodo jo noras, baigus studijas Friburge tuoj vykti — kaip savo laiku ir Solovjovas taip geid daryti — Indij , kurios išmintis j traukte trauk .

6. Lietuvis tarp Ryt ir Vakar

M s politikai nuolatos sau stat klausim : Kokia vieta tenka atnaujintai Lietuvos valstyvei tarp rus bei lenk iš vienos pus s ir vokie i iš kitos ? Kaip mums, esantiems tokioje pavojuingoje geopolitin je pad tyje tarp vis t taut , laisvai išsibalansuoti ?

¹⁷ St. Šalkauskis, *L'Ame du monde*, 117 psl.

¹⁸ Ten pat, 119 psl.

¹⁹ Ten pat, 121 psl.

Tuos klausimus sau stat ir m s filosofas. Jis suprato, kad tautai neužtenka b ti laisvai ir tur ti savo valstyb , ji tur t dar žinoti, kam ta laisv ir toji politin egzistencija privalo tarnauti. Taigi, jis kas gilesnius šulinius. Išgyven s apie dešimt met Maskvoje bei azijatiškuose rytuose ir paskui persik l s jiems taip priešingus europietiškus vakarus, jis klaus sav s : Koks kult rinis uždaviny s tenka t dviej pasauli tarp sprausiems lietuviams ? Rytuose — slavai, vakaruose — germanai. Rytuose — bizantiniška dvasia, vakaruose — rom niška. Rytuose — ortodoksija, vakaruose — katalikyb su protestantizmu. Ar mes priklausome prie vien ar kit , o gal mums — viduryje esantiems — tenka ypatingas uždaviny s ?

Lietuvi sintez

tuos klausimus Šalkauskis band atsakyti savo 1919 m. Ženevoje išspausdintoje knygoje *Sur les confins de deux mondes. Essai synthétique sur le problème de la civilisation nationale en Lithuanie*. Anot autoriaus, lietuviškos dvasios dirva es senov s rytai, nes pirm j savo valstyb lietuviai suk r pagal graikiškai rusišk koncepcij . Paskui per lenkus bei vokie ius at jusi lotyn galvosena ir su ja ir vakar individualizmas. Dabar prasided s tre iasis laikotarpis, kuris iš rytietišk s tez s bei vakarietišk s antitez s sukursi s naujosios Lietuvos sintez . J išdirbti es s nauj j tautos kart uždaviny s²⁰.

Prie šitos — tautos pašaukimo — problemos Šalkausk dar paskatino pavyzdys Šveicarijos, kurioje jis tuomet gyveno, kaip ir pažintis su filosofijos profesorium de Munninck, belgu. Autorius iš šveicar bei belg , gyvenan i taip pat ant dviej pasauli slenk s io, išveda lietuviams paralel , kuri betgi daugeliu atžvilgi netinka. Tinka ji išk limu fakto, kad ir mažos tautos gali didelius darbus nudirbti. Vardan tos tiesos autorius tad ir kreip si « visa savo tikinimo galia vis civilizuo t j pasaul su šauksmu », kuris šiandien dar aktualesnis negu tuomet : « Jeigu jums [pasaulio gali nams] r pi kult ra ir teisingumas, j s globosite ši taut , kuri turi teis j s pagalb »²¹.

²⁰ Pavyzd šitai schemai Šalkauskis bus per m s iš Solovjovo, panaši , schem išdirbusio rus paskir iai aiškinti. Plg. K. Trukanas, *Die Oeschichtsphilosophie Wl. S. Solovjeffs*, M nster, 1924.

²¹ *Sur les confins de deux mondes*, 267 psl.

Vienintelis istoriosofijos veikalas

Tuo savo veikalu m s m stytojas atitrauk jaunos m s intelligentus nuo grynai geopolitinio galvojimo ir planavimo siauruose Pabaltijo r muose ir išved juos Europos platybes, kur rod jiems žaving uždavin , kuo busimoji j kult rin veikla gavo savo prasm ir tiksl . Priaugan ioji inteligentija neliko abejinga tokiai užburian iai misijai. «Tokios mandrios knygos» — taip v liau atsiliep tuomet taipgi elektrintas Pakštas — «apie lietuvi civilizacijos problem iš viso niekas niekur ir neparaš »²². Jos pasirodymas tiesiog spirgino neužsn dusius protus.

Džiaugsmas d l tokio pagaunan io atidengimo savo tautin s paskirties buvo toks nuoširdus, kad tuomet kritišk bals nebuvo gird ti. Tik žymiai v liau, politiškos statybos karš iui atsl gus, pasireišk skepticizmas. Bet nors ir Gobis, Maceina ir kiti atideng silpn j j mokytojo koncepcijos pus , ta iau kito tos r šies veikalo d l laiko stokos nebuvo sukurta. Tokiu b du ši Šalkauskio istoriosofija Nepriklausomyb s laikais ir liko vienintelis m ginimas giliau prasminti tautos egzistencij ir jos veikl .

7. «Likimo žvaigžd »

Bet tokiai statybai, koki Šalkauskis numat 1916-1919 metais, reik jo ir statytoj . ia ir kilo jame sprendžiamai pašaukimo klausimas, nes jis tur jo išsiaiškinti, kokiais darbais gal t tarnauti savo t vynei.

Jis jaut , kad iš prigimties yra mintytojas ir d lto suprato, jog jam skirta užkopti aukštybes, kuriose gimsta amžinosios id jos, kur paj gt apžvelgti visum , suvokti esm . Jis sitikino, kad jis pašauktas min i karalyst je išdirbti ištis pasaul ži r , kuri it švyturys rodyt keli visiems besiblaškanties kasdienyb s smulkmense. Savo vizijose jis mat save lietuvi tarpe toje pa ioje vietoje, kuri graikuose buvo už m s Platonas, pranc zuose Descartes, pr suose Kantas, rusuose Solovjovas.

Jo pašaukimas

Bet kartu Šalkauskis ir suprato, jog neužtenka išaiškinti id jas ir sustatyti jas privalom mums pasaul žvalg , bet kad reikia ir gyvendintoj ir tuo pat jiems paruošti aukl toj . Taigi reikia —

²² *Aidai*, 1957, 5 nr., 202 psl.

kaip jis pasisak viename 1918 m. kun. Tumui iš Friburgo Stokholmo si stame laiške ²³ — « pritaikinti vis m s aukl jim prie aukšto tautos idealo » (532p.). Kad geriau suvokt to aukl jimo tiesas, jis drauge su filosofija eina ia ir pedagogikos moksl .

B damas tikras mesijanistas, jis dar ia pat Friburge m verbuoti sek jus ir su džiaugsmu gal jo kun. Tumui pranešti: « Gangreit visi [studentai lietuviai] dega karštu noru tarnauti savo t vyn je pedagogikos srityje ... ir širdys auga, tai matant » (531-532 p.).

Suprat s tad, kad jo gyvenimo uždavinys, jo pašaukimas bus — kaip jis išpažino dar kitame Tumui parašytame laiške — ugdyti « tautini aukl jim per filosofij » (535 p.), Šalkauskis t vyn išsi-ruoš kaip pedagogiškas jos filosofas ir filosofiškas jos pedagogas. Tai supratęs, jam beliko « palaiminti savo likimo žvaigžd » (531 p.), kuri toliau lyd s jo žingsnius ir kelius.

Jo vedamosios id jos

Vedamosios id jos visuose jo darbuose bus lietuviyb , krikš ionyb ir demokratyb , apie kurias jis štai kaip išsitardavo : Mes turime išaukl ti tok lietuv , kuris džiaugsmingai prisipažins prie savo tautos. Naujoji *lietuviyb* atsikratys žemesnyb s jausmo, užvaldan io šiandien dar daugel m s tautie i . Bet iš kitos pus s lietuvis nebus nacionalistas, kadangi žino, kad n ra «išrinkt taut ».

— B dami d kingi m s veik jams, paruošusiems 19-me šimtetyje keli tautiniam atgimimui, turime visd lto pabr žti, kad jie užakcentavo tik vien tikro renesanso pus . Mums gi reikia tikro lietuvi o, tokio, kuris ir religiškai b t atgims . D lto *krikš ionyb* v l atgims m s širdyse. — Jos kv pti mes sugeb sime ir tinkamai nustatyti savo santykius su artimu. Mes gerbsime kiekvien , kuris yra vertas m s pagarbos, ir d l to viešajame gyvenime visi dori pilie iai gal s darbuotis pagal savo gabumus. Taigi *demokratyb* yra tre ias stulpas, kur atsirems m s pasaul ži ra ir visas m s veikimas.

8. Ro muviet is

Apžvelg s retas m s aukl toj eiles, Šalkauskis tuoj suprato, kad jas reikia neatid liojant padidinti. Ta iau iš kur gauti nauju

²³ *M s Senov* , Tilž , 1932, 527-533 psl.

pedagog , kuri nelaimingoji tautos praeitis nebuvo leidusi laiku paruošti ? Atsakym susilauk iš Amerikos romuvie iu.

1917 metais Brooklyne buvo kurta « Romuvos » Draugija, kuria keli patriotai nor jo sudominti jautresnius tautie ius busimosios Lietuvos sukilninimu. Šitomis pastangomis, Pakšto perkeltomis Friburg , susidom jo ir iš ryt atvyk s Šalkauskis. Pasekm buvo ta, kad 1919 met vasario m nes tame mieste buvo sudaryta romuvie i kuopel . Vardas buvo giliai prasmingas. «Kiekviena tauta turi savo gelm se švent j viet , kur dega jos amžinoji ugnis » — aiškina romuvie iu tap s m s filosofas. — «Lietuvi tauta savo švent j viet yra praminusi Romuvos vardu. Tasai vardas rasi geriausiai apreiškia tautin s m s civilizacijos esm : tod l j j renkam s obalsiu, besiryždami sukurti iš tautin s m s dvasios pilnutinio gyvenimo ugn »²⁴.

Romuvie io nepasisekimas

Sugr ž s 1920 m. savo t vyn , Šalkauskis k r m s amerikie i l šomis Romuvos žurnal , kurio pirmas numeris iš jo 1921 m. balandžio m nesyje. S j džio ideal jis ten nušviet šitaip : «Idealas yra pilnutinis, t. y. toks, kuris, jungdamas ir prigimties ir malon s veiksnus, derina sutartin je prigimt , kult r ir religij »²⁵.

Kartu su žurnalo leidimu jo ir r pinimasis kurti kolegij . Mat, m s filosofas nor jo ant Nemuno kranto prie Raudondvario statyti pavyzdin gimnazij , kuri tur jo išaukl ti busim j elit . Raudondvaris ilgainiui tur jo tapti m s Oxfordu, m s Cambridge'u. Savo planus išd st prezidentui Smetonai, v liau ir Stulginskiui, taip pat ir švietimo vadovybei. Pritarimo netr ko, ta iau ryžties nebuvo, ir d l to Lietuva savo « Oxfordo » nesulauk²⁶. Žurnalo 1922 m. rugs jo m nesyje dar iš jo vienas numeris, o paskui leidimas d l m j bei pinig stokos tur jo b ti nutrauktas. Ir viltis kuopeli pagalba sigal ti neišsipild , nes katalik šviesuomen je šalia « Ateities iš Maskvos » nebuvo vietos « Romuvai iš Brooklyno ». Šitaip vyriausiasis romuvietis liko vienas su savo užsimojimu išugdyti romuvietiškas asmenybes, kurios apreikšt «pilnutinio gyvenimo ideal tautin s individualyb s lytyse » ir tarp ryt ir vakar sukurt «visuotin j civilizacijos sintez »²⁷.

²¹ *Romuva*, I, 5 psl.

²⁵ Ten pat, I, 15 psl.

²⁶ V liau Kaune jo mokini kurtoji Marijos Pe kauskait s vardo gimnazija nor jo bent iš dalies atstoti romuvie i projektuot j kolegij .

²⁷ *Romuva*, I, 15 psl.

Šalkauskis Filosofijos skyri

Atsidrus tarp pirmj savo vil i , griuvisi kaip toliau t vynei pad ti ? Jam buvo aišku, kad jis ir ateityje tur s kreiptis dvasin-gesni jaunim . Bet kur j rasti ? Kvietimas m s universiteto Filo-sofijos skyri jam dav atsakym .

9. Ex CATHEDRA

1922 m. vasario 16d., tautos švent s proga, buvo kurtas m s universitetas ir t pa i met kovo 24 d. jame steigtas Teologijos-Filosofijos fakultetas. Šis, kaip rodo vardas, buvo dvilypis, nes viename skyriuje ap m teologijos, kitame humanitarines šakas. Vadovauj katalikai iškart nor jo sudaryti ištis Filosofijos-Istorijos fakultet , ta iau specialist stoka privert juos pasitenkinti Filo-sofijos skyrium.

Filosofijos skyriaus reikšm

Šiame kompromise atspindi visa nelaiminga lietuvi dvasios raida 19-ame šimtmetyje, kuriame buvo atsiv r s griovys tarp tiki-
io tautos kamieno ir daugumos jos šviesuomen s. Ir kažin kurlink b t pasisukusi ir pati tauta, jei ne Dovydaitis su savo ateitinin-kiškais vienminiais, kurie jau nuo 1908 m. Kaune, Louvaine ir dar kitur buvo su j s lyt . Inteligentijos krikš ioninimas, iš dalies taip toli nuo Lietuvos prad tas, dabar mokslo plotm je buvo t sia-mas Filosofijos skyriaus Kaune.

Šalkauskis džiaug si tuo naujuoju mokslo židiniu, pasiryž s ugdyti jo atstovaujam krikš ionišk humanizm . Koku pasitik -jimu iš Friburgo sugr ž s mokslininkas buvo sutiktas, rodo faktas, kad jis dar 1922 m. vasario m n. 20 d. teolog buvo pakviestas filo-sofijos docentu j fakultet . Prijungus dar Filosofijos skyri , jis t pa i met birželio m n. 9 d. buvo perkeltas kaip ekstraordina-rinis profesorius nauj dalin , kuriame d st filosofij bei pedago-gik . Sudužus jo romuvietiškom svajon ms, jis ia nors iš dalies rado tai, ko buvo išsiilg s. Vietoje *romuvie i* jis dabar išsiaukl s *filosof* , kaip to skyriaus studentai buvo vadinami.

Šalkauskis Filosofijos skyriuje

Jo dviej i pasauli nuspalvintas ir dviej fakultet praturtintas išsilavinimas, jo d stom j moksl svarba, taurus jo gyvenimas —

visa tai iškart ji padar to skyriaus siela ir pažiba. «Jis skait si tuomet šviesiausias mokslo autoritetas », — paliudija buv s jo mokiny s Ivinskis. Bet tokio autoriteto ir reik jo, nes skyrius iš pat pradžios tiek dešini j , tiek kairi j buvo visu nirtimu puolamas.

10. Ateitininkas

Šalkauskio demokratiškumas

Šalkauskis neapsiriko manydamas, jog per filosofus gal s nors dal savo romuvietiškos programos realizuoti, juk Filosofijos skyriuje jis d st rinktiniam b riui. Bet kartu jam buvo aišku, jog šiuo keliu jo taka plis tik l tai, jis gi — tikras mesijanistas — dar pats nor jo skinti vaisius nuo medži , kuriuos sodino. D lto vis silpniau priešinosi prieteliams, raginantiems j atsistoti ateitinink priešakyje kuo savo id joms iškart b t laim j s atsidavusi sek j . Anks iau j nuo tokio žygio buvo sulaikiusi trapi jo sveikata, nem gimas organizatorini darb , o labiausia nenoras išstumti iš garbingos savo vietos draug Dovydait . Ta iau sujaudintas 1926 m. gruodžio m n 17 dienos vyki , jis visd lto pasiryžo.

M s filosofas buvo — kaip jau gird jome — nuoširdus demokratas ir d lto dažnai tar si su kun. Krupavi ium, kur laik gabiausiu krikš ioniu politiku seim laikais. Savo politin *Credo* jis buvo išd st s *Romuvos* Pradmenuose, kur skaitome: «Romuva ryžiasi tarnauti tikram demokratizmui, kuris privalo vykdyti toki visuomen s organizacij , kur jos nariai tur t daugiausia lygi , laisv s ir gerovi , teisi »²⁸. Kitoje vietoje jis dar buvo pabr ž s : « Romuvos sitikinimu krikš ioniškoji politika yra iš pagrindo demokratin politika, nes vien krikš ionyb tepaj gia visiškai suderinti absoliu i individo vert su visuomen s autoritetu»²⁹. B damas ne tik žodžiuose demokratas, Šalkauskis nesutiko su gruodžio 17-tos perversmu. Jis negal jo suprasti, kad dalis katalik visuomen s tam smurtui pritar ir grup ateitinink net aktingai jame dalyvavo. Nepasitenkindamas kritika, jis apsisprend perimti ateitinink vadovyb su tikslu juos giliau s moninti ir tvir iau surikiuoti.

Vyriausio ateitinink vado vietoje

Jo vadovavime galima ži r ti tris tarpsnius. Pirmas prasid jo 1925 m., kai jis savo paskaita apie « Ateitinink principus bei parei-

²⁸ Ten pat, I, 16 psl.

²⁹ Ten pat, I, 18 psl.

gas» išryškino šio s j džio idealus ir jiems k nyti si l geresn , federatyvin susiorganizavim , kuris 1927 m. Palangos konferencijoje ir buvo priimtas. Antrasis t s si nuo 1927 iki 1930 met , per kuriuos jis oficialiai neš vyriausiojo vado našt . Bet ir j 1930 m. užkrovus ant kit pe i , Šalkauskis visais saitais liko surištas su ateitininkais, kaip paliudija jo 1932 m. — tre iame periode — paskelbtas «Atviras laiškas». Tokiu nuo 1925 iki 1932 met besit sian iu r pinimusi Šalkauskis ties tilt nuo Dovydai io Pakšt : anam pad jo užbaigti, šiam prad ti.

Ateitis — Romuva

Jis ateitininkijos vado vietoje veik panašiai kaip kadaisė romuvie i priešakyje. Aišku — ateitininkai dabar jam atstojo romuvieius. 1922 m. jis buvo generolas be kariuomen s, o penki metai v liau jis gavo ištis armij , kuri leido net kelius žurnalus ir Filosofijos skyriaus pavidale tur jo ir savo kolegij .

Patenkintas tokiu laimikiu, Šalkauskis uoliai m si savo darbo — s moninti ir rikiuoti. D lto jis *Romuvos* Pradmenis iš 1921 m. n nai išvyst piln ideologij . Anais metais jis savo ideal buvo nupieš s *existentialiter* pareikšdamas : « Romuvietis privalo b ti k - nininkas, kult rininkas ir dvasininkas»³⁰, o dabar jis išsireišk daugiau *principaliter*; išskai luodamas tuos keturius rams ius, kuriais remiasi ateitininkija : katalikiškum , tautiškum , visuomeniškum ir inteligentiškum ³¹. Toliau jis pertvark ligšiolin vienlyp s jung trilyp federacij , skatinan i narius prie našesn s veiklos. Tokiu b du jis tik josi išugdyti tok «id jos riter », kuris visus sunkumus nugal s, nes yra «pažym tas tuo kryžiaus ženkle, po kuriuo, visuomet laimima»³². Vadas su šviesia viltimi ži r jo ateit . Bet ši j iš naujo apvyll ir tuo jam sudav antr sm g . — Kas buvo atsitik ?

Šalkauskis apsvyl ateitininkais

Situacij mums aiškina 1932 m. jo ateitininkams išleistasis «Atviras laiškas», kur pradeda šiais melancholiškais žodžiais : «Pra jo daugiau kaip dvieji metai. Bet ar pastatytieji uždaviniai yra kiek past m ti ar iau realizavimo ? »³³. Neigiamai atsakydamas, jis kalt meta pirmiausia ateitininkams, kurie, jo manymu, « nepakyla aukš iau nesusipratusios bei inercin s mas s ». Jis, žino-

³⁰ Ten pat, I, 15 psl.

³¹ *Ateitinink ideologija*, Putnam (Conn.), 1954, 57 psl.

³² Ten pat, 235 psl.

³³ Ten pat, 238 psl.

ma, kaltina ir tas s lygas, kuriose « neapr žtos valdžios geidžiantieji politikai»³⁴ laiko vis katalik visuomen , o ypa jos veikliausi j dal , intelligentus, it kokiam kal jime, kas betgi nepilnai pateisina menk — jo supratimu — ateitinink id jin išsilavinim bei silpn veikim . Išvada : « Reikia susiprasti, susiorganizuoti, kurti ir kovoti » ir tuo horizontalin išsipl tojimo linij radikaliam pakeisti vertikalinio augimo linija.

« Žodis tartas. Ar taps jis k nu ? » Šitame baigiamame klausime slepiasi skausminga rezignacija. Šalkauskis, iš tikr j , su apkartusia širdimi atsisveikina ir su antr ja savo visuomenine pareiga. 1922 m. vyriausiam romuvie iui nebuvo pavyk surinkti sek j , o dešimt met v liau vyriausiam ateitininkui nepavyko savo vienmin iams pilnai kv pti idealo meil ir dr s jam pasiaukoti. Kas jam beliko, — taip jis man — kaip li dnai pasitraukti skeptiško steb tojo kampil ?

11. Vado-idealisto tragika

Šis nusivylimas plaukia iš amžinos kovos tarp idealo ir tikrov s. Kadangi m s filosofas buvo platoniškos prigimties, augustiniško nusiteikimo, solovjoviško pasistiebimo, jis pirmavaizdžiams dav pirmenyb prieš mus supan i realyb ir lauk , kad žmon s savo gyvenim formuot pagal juos. Kad tik visi suprast tikr savo paskirt , jis be atvangos skelb id j grož bei išganing j poveik m s gyvenim . Iš tos priežasties jo gvildenamos temos beveik visuomet buvo poliarin s, kuris net savo pavadinime paženklino š dvylypum . B dinga d lto kuone visoms temoms tas abu elementus jungi s «ir ».

Vertikali Šalkauskio linija

Jau pati pirmoji jo studija išspausdinta 1913-14 m., rodo š jo vertikalini poliarum — «Bažny ia ir kult ra». Jis b dingas ir romuvie iui — «Krikš ioniškoji politika ir gyvenantieji valanda» (1921 m.). Jis taipgi charakterizuoja ateitinink — «Memento reikalai ir princip reikalavimai» (1926 m.) ir išlieka iki paskutini jo vieš pasisakym — «Jaunimas ir gyvoji dvasia» (1938 m.).

Metams slenkant, t rašt tonas dar si vis aštresnis, mat Šalkauskis užsimerk prieš fakt , kad gyvenimo galimyb s yra labai apribotos ir d lto ir prie geriausi nor nepaj gs id j pilnai k nyti.

³⁴ Ten pat, 239 psl.

Jis užmiršo, kad žmonės yra labai netobuli idealieji siekėjai ir per daug nerangūs realizatoriai. Nepaisymas šito neužginėjamo fakto jam tapo nesibaigiančio skausmo šaltiniu. Bet ar jis galėjo tikėtis ko geresnio? Sokratas privertė nusinuodyti, Platonas išvarė iš miesto, o Spinoza iš bendruomenės. Kantui uždraudė liesti reikšmingiausias temas ir adajevas apskelbė bėproiu. Solovjevui visai užgynė viešai prabilti, o Bulgakovas su Berdiajevu, jo sekėjais, išgynė iš krašto. Akivaizdoje šios nesibaigiančios skriaudžiamųjų eilės ar vienas Šalkauskis teturėjo teisę būti apsaugotas nuo visų tų nemalonumų, nepasisėkimų ir nusivylimų, kurie yra visišminė dalis?

Filosofų dalis

Nors mūsų filosofas ši istorijos patvirtintą tiesą gerai žinojo, tačiau idėj srityje likdamas kietas, jos nenorėjo imti dėmesį ir dėl to atkakliai gynė savo vertikalumą bei iš jo plaukiantį siperigėjimą, kaip sakmiai rodo šie anekdotai: Kai kan. Tumas atmetė vieną jo planą žodžiais: « Projektas yra nepriimtinas, nes per daug tobulas »³⁵, Šalkauskis apstulbo, juk kaip tik tobulybę jis matė išganymu. Dėlto jis ir vienam teologijos studentui, abejojusiam, ar viena jo skelbiama teorija iš viso gali būti realizuojama, sausai atkirto: « Geriausia teorija yra ir geriausia praktika ».

Idealistų tragika

Tragiką dar pagilino jo palinkimas manyti, jog pažinti idėjas, reiškią ir pamilti jas, o pamilti jas, reiškią kartu ir norą jas gyvendinti. Bet taip nėra. Ypač kai turima reikalas su mase. Katalikams mažai skiriasi nuo kitų, nors ji idealistams palankesnė dirva. Žymiai geriau su ateitininkais, nes jie turėjo stipresnį sparną. Bet dėl suprantamų priežasčių ir jie negalėjo visiškai atsikratyti nuo visų tų sunkumų, kurie juos spaudė totalitarinio režimo laikais. Ar tad nuostabu, kad šauklis nesusilaukė visų tų žygių, prie kurių jis ragino?

Šalkauskio elitai

Bet faktas, kad ir uoliausiam vadui niekad nepavyks perdirbti masę ir visiškai pakeisti žemę, ji vis dėlto neturėtų atbaidyti nuo vykdymo savo misijos, nes ir kuriausiaje minioje atsiranda jėškanis kelio « kalnus, virš nes », kaip skamba jo giedrininkams parinkta-

³⁵ Ten pat, 16 psl.

sis šis, kuris lygiai toks vertikalus kaip ir šatrijieiams dovanotasis — « Mėnas grožiui, grožis — tobulumui».

Toki pasiryžėlis jis ir buvo susilaukęs, bet jį skaičius jam atrodė dar per mažas. Tačiau jis turėjo žinoti, jog elitas yra aristokratiškas augalas, kuris bręsta tik lėtai. Turėjo dėti ir žinoti, jog tokia rinktinė pilnai pasireikš tik sekančioje kartoje. Jeigu jis atidžiau būtų pažvelgęs savo ateitininkų aplinkum, jis su pasitenkinimu, gal net su džiaugsmu, būtų pastebėjęs, jog jo išsiilgtasis elitas jau buvo pasiruošęs ir tik laukė ženklo, kuris šauktų jį scenai.

12. Naujoji karta

Šalkauskis laukia naujos generacijos

Ji scena išėjo 1936 m. Prieš tai Šalkauskis dažnai buvo klišė generacijų klausimų žodžiais: « Mes jau apie dvidešimt metų auklėjame jaunimą. Tačiau, ar jis susiformuos naują kartą, kuri norės tapti idėjinis darbas? » Kadangi jis jaunį buvo jau ne vienas sykį apviltas, jo balsas tokiomis progomis skambėjo skeptiškai. Nesunku tad suprasti, koks buvo jo džiaugsmas, kai 1936 m. naujoji karta net dvejais žygiais jį nustebino: Kovo mėnesiui tam tikra politinė deklaracija ir per Joninės naujoji diena šio steigimu.

Apie 1935 m. grupė ateitininkų, kurie beveik visi yra buvę Šalkauskio mokiniai ir dabar iš dalies dėsaliai jo Filosofijos skyriuje, buvo paruošusi valstybės pertvarkymo planą. Jie ant savo kailio buvo patyrę, kiek totalistinis režimas neatitiko demokratiniam lietuviui nusistatymui, ir dėl to išdirbo konkretų projektą, kurį 1936 m. pavasarį išspausdino *Naujojoje Romuvoje*. Tai buvo konstruktyvus jaunųjų katalikų demokratų atsakymas valdžios nusistatymams paiais metais suorganizuoti ne demokratišku būdu rinkimų naują seimą, kuris toliau turėtų paskelbti ir naują konstituciją.

Romuviečių deklaracija

Pagrindinius savo projekto punktus jaunieji sumanytojai išdėstė šitaip: « Valstybė turėtų būti organizuojama taip, kad ji patenkintų visos tautos opiausius reikalus, kad atitiktų tautos prigimtį ir jos gyvavimo sąlygas, kad nei pratintų jos būties tik iš viršaus dirguojama, bet kad ji patenkintų tautą, pačius gyventojus darytų visus mąlingesnius, aktingesnius, sumanesnius, sąžiningesnius, ne tik suprantančius, bet giliai žinančius nepriklausomos valstybės prasmę ».

Šitaip suprantama valstybės turėbė turi būti organizuojama: Socialinėje ekonomikoje srityje — vedant korporatyvinę santvarką. Ideologinėje kultūrinėje srityje — vykdančią kultūrinę autonomiją. Teisineje politikoje srityje — sudarant institucijas, reikalingas teisinei valstybei»³⁶.

Dvasinis giminingumas su romuviečiais

Šios mintys tiek atitiko profesoriaus idėjas, kad jis jose pažinimo išsiilgtų naują kartą. Kad ji buvo tikrai jo karta, paliudija faktas, jog visi pasirašiusieji buvo jo studentai ar šiaip jo idėjų išpažintojai: Brazaitis, Dielininkaitis, Grinius, Ivinskis, Yla, Keliuotis, Maceina, Malinauskas, Mantvydas, Pakuckas, Pankauskas, Salys, Skrupskelis, Vaičiulaitis. Tik Pakštas su Vitkum priklausė vyresnės generacijos. Pažinęs juos savo minčių realizatorius, net pat save, ne prastu entuziazmu juos sveikino šiuo kreipimusi: « Brangieji draugai romuviečiai. Vadindamas jus šitaip, noriu pabrėžti, kad mūsų takai yra su jumis vieną platų kelią. Man nėra nereikalo sujungti jus su jais, nes aš esu jau buvęs jo ištakose. Aš tiesiu jums savo rankas ir tariau: “ Nuo šiolei žygiuosime drauge laimingesnės mūsų tautos ateitį »»³⁷.

Šis Šalkauskio pabrėžiamas idėjinis vieningumas nėra kokia konstrukcija *post festum*, bet tikras išvidinis giminingumas — tai sėkmingas išdirbtoji tautos politinė koncepcija.

Šalkauskis gina romuviečius

Kad mūsų filosofas tikrai matė save šiame jo mokiniu žygyje, paaiškėja ir iš to atkaklumo, kuriuo jis juos gynė nuo tautininkų publicistų puolimų. Jis tuomet dėl savo polemikos su jais valdantių sferose per kelias savaites susilaukė daugiau prieš negu šiaip per visą savo gyvenimą. Bet karštai užsiangažavęs Šalkauskis to nepaisė, nes gindamas romuviečių projektą, jis gynė savo idėjas.

Kartu jis gynė ir jaunos generacijos kėrybiškumą, nes anais nevaisingais, kuriais laikais, kuriuose režimas laukė besilyginio klusnumo savo dekretams, šis romuviečių užsimojimas buvo vienintelis kėrybiškas darbas politikoje. Bet jis atskleidė ne tik jauną intelektualumą bei kėrybišką veikimą, bet ir stebėtiną drąsą, nes pasipriešinti aną dieną valdžiai tuomet reiškė tiktai rizikuoti savo laisvę bei medžiagišką egzistenciją. Bet jie savo dvasios vadovą buvo išmokyti tokią pavojų nepaisyti, ir jie jį nepaisė.

³⁶ *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1936, 8 nr.

³⁷ Ten pat, 11 nr., 246 psl.

« *XX-tas Amžius* »

Romuvie i mokytojas dar nebuvo atsidžiaug s tokiu savo p - dini užsimojimu, kai j pradžiugino naujas j žygis — *XX-to Amžiaus* k rimas.

Kaip tas dienraštis užgim ? Iš studij kelion s po kelius vakar kraštus sugr ž s, kun. Stasys Yla kartu su tokio pat pasiryžimo romuvie iais — pasaulie iais Brazai iu, Dielininkai iu, Grinium, Ivinskiu, Keliuo iu, Maceina ir Skrupskeliu nor jo nešti savo reformistines id jas platesn visuomen . Prog tam dav li dnas likimas katalik dienraš io *Ryto*, kuris cenz ros nualintas ir kit varg spaudžiamas vos tetur jo 700 m j . Nusistat neveltui leisti savo dienas, tie jaunuoliai 1936 m. birželio m nesio viduryje per kelias valandas per m seno organo palikim ir per vienuolika dien suk r *XX-t j Amži* . Tuo jie atliko darb , kuris kituose kraštuose b t pereikalav s milžinišk sum ir ištiso štabo gudusi žurnalist .

Šaunus, tiesiog hazardiškas to naujo id j skleid jo pasirodymas Šalkausk smarkiai nustebino. Kaip režimo migdan ioje visuomen je gal jo pasigirsti naujas balsas ? Iškart suprat s reikšm to dr saus žygio, jis ir dabar sumanytojus sveikino iškeltomis rankomis. Nuo dabar id jinis jo triskambis «katalikyb — tautyb — demokratyb » skamb s visame krašte.

Dar Hello, nusivyl s kartais taip neteising ja «teise » ir d lto studijav s teologij su filosofija, buvo steig s tok dienraš — *Le Croisé* — ir jame «su nepažabotu gaivalingumu m tydavo šviesos žiupsnius ant visokeriop žmogaus dvasios problem . Nuo ano laiko jos spinduliai bus barstomi visoje katalikiškoje spaudoje »³⁸. Ir dabar link s sekti Hello pavyzdžiu, Šalkauskis *XX-t Amži* laik lietuviškuoju *Le Croisé* broliu ir d lto jaut si pareigtas jam pad ti. Amžininkams pad ti j skatino ir trauki s prof. Miljukovo (1859-1943) pavyzdys, kurio kadaise Maskvoje leidžiam j *Rjetsch* jis d l savo id jiškumo bei demokratiškumo buvo pam g s ir kurio dabar Paryžiuje, emigracijoje, redaguojam *Paslednije Novosti* taipgi uoliai skaitydavo.

Šalkauskis — « Amžiaus » bendradarbis

Tad panašiai kaip Heilo ir m s filosofas pasiryžo dienraštyje « mesti šviesos žiupsnius ant žmogaus dvasios problem » ir panašiai kaip Miljukovas, šis moksliškasis politikas, jis nusistat ir

³⁸ Romuva, I, 81 psl.

laikrašio skiltyse pasisakyti už krikščioniškojo humanizmo pagimdytuosius politikos principus. Tokiu būdu XX-tas Amžius tapo Šalkauskiui nauja katedra, iš kurios jis visam kraštui skaitė pilnutinio gyvenimo kursą. Tai reta laimė žurnalistikoje, nes dažniausia idėja lieka be spaudos ir dėl to gilesnės tokios nedaras, arba spauda lieka be idėjų ir tuo tikros naudos neteikia.

Naujoji karta

Kokiame laipsnyje Šalkauskis buvo idėjinis amžininkas, matyti tarp kitko iš šio pirmo redaktoriaus kun. Prunskio pasisakymo: «Nekart kilus diskusijoms, mes stengdavomės pasekti jo pavyzdžiu, kai jis skatindavo objektyviai žvelgti oponento mintis ir logiškai atskleisti jo nukrypimus nuo tiesos. Jautėme, kad jo straipsniai skaitytojams branginami, todėl jį kuo daugiau prašėme. Šalkauskis mums davė perskaityti kokius naujus vakar Europos leidiniams, referuoti apie jį mūsų laikraštyje. Taip susidarė visa serija tokių straipsnių, kurie jo po bendra antrašte „Medžiaga, XX-to Amžiaus, ideologijai“».

1936 m. generacija — tai naujoji katalikiškos Lietuvos karta.

13. Sekmini ugnis

Jos pasirodymas buvo gryno idealizmo išdava, juk ko gal jo romuvėliai tikėtis dėl savo politinio *Credo*, jei ne represijų iš valdančiųjų pusės? Ko *amžininkai*, tie patys, kurie buvo laimėję 26.000 prenumeratorių, kas, žinoma, daugiausia jo oficiozo skaiton? *Amžiaus* redaktoriai, kurie dirbo be atlyginimo, daug rizikavo — Skrupskel tikimiausia viena karikatūra išvarė Sibirą ir mirtį.

« Gyvosios Dvasios » sėjos pradžia

Šalkauskis savo sekėjusių pasišventimo buvo sužavėtas. Tuo labiau jį nuliūdino tie šešėliai, kurie bendrai kritė ant Lietuvos — besipileiš savanaudiškumas, idealizmo nykimas. Smarkiausiai jį slėgė, kad ir dalis ateitininkų sumiesio, užsikrėtę «litizmu». Jis tiesiog parblovė, kai vienas jo bendradarbių ciniškomis kombinacijomis apiplėšė jam patiktą kas ir dar kiti «vienminiai» metė žmonas, paliko vaikus ar, norėdami valdantiejiems siteikti, savo pažiūras mainė kaip pirštines. Jo širdin skaudino faktas, kad ir ne visi dvasininkai mokė jo atsispirti toms naujoms pagundoms ir

kad d l moral s kritimo iš dalies kalta buvo ir valdžia, kuri, geisdama tur ti politikoje laisvas rankas, visuomen nukreip *panen et circenses*. Vienintelis išganymas — gr žti prie sen ideal , prikelti pirm nepriklausom dien pasiaukojim , pasukti m s galvosenos bei veikimo linij v l vertikaliai aukšty.

« *Gyvosios Dvasios* » s j dis

Prie to jau vysk. B ys seniai buvo ragin s. To buvo reikalav s ir prof. Kuraitis savo ratelyje ir jo redaguojamame Tiesos Kelyje. Kun. Ylos vadovaujami konfratrai V. Bagdanavi ius, V. Bal i nas, T. Bieli nas S. J., T. Vaišnora M. I. C. ir kiti jau nuo 1934 m. ruoš si pasipriešinimo akcijai. 1936 m. generacija užsiangažavo tiesiog savonarolišku liepsningumu : *Židinyje* ji skatino «rauti pikta iš savo tarpo », Maceina skelb š k «išdalinti altori auks », Keliuotis savo *Naujojoje Romuvoje* pliek arivistus, Grušas smog karjeristams net ištisu romanu ir Dovydaitis peik t vyn s «apsilašin jim ». Taigi, netr ko partizan prieš tuos apgavikus, vagis, «kombinatorius » ir kitokius kriminalistus, kurie n nai it tvanas užliejo visus teismus. Netr ko n protest prieš tuos kenk jus bei nusmuk lius, kuriais nesusidom jo viešieji prokurorai. Bet kas visus tuos švariosios Lietuvos gyn jus suburs bendram žygiui ? Yra tikras paradoksas, kad šis darbas atiteko fiziškai pa iam silpniausiajam — liesu iui, išblykšusiam, šlubuojan iam Šalkauskiui, kurio mirtinai išvargusiam k nui atsakomyb s jausmas ir id jinis pasišventimas suteik nauj j g . Bet tai bus — kaip jis man — paskutinis mano bandymas : « Tiek mano sumanym , plan , vaj , sistem pasiliko balsu, šaukianiu dykumoje, — jis tuomet skund si *Tiesos Kelyje* — kad keldamas aikšt n š klausim , manai sau : „ Va, tai jau bus paskutinis mano bandymas ” »³⁹.

« *Paskutinis bandymas* »

Tas «paskutinis jo bandymas» siek kurti Gyvosios Dvasios s j d , apie kur jis šitaip pasisakydavo : Mums tr ksta gyvos dvasios. Šventoji Dvasia mums yra « Nežinomas Dievas ». Mes tur tum j pažinti ir veikti jo kv pti. Šis s j dis n ra kokia nauja doktrina, o tik naujas kelias. Juo tur t eiti visi, kurie trokšta išsilaisvinti iš patogum urv , iš pinigų vergov s, iš sibirizmo g dos, iš auksini ar parfumuot reteži ir kuriems iš viso r pi švari, spindinti t vyn . Kreipiuos visus : mokytojus ir karininkus, kunigus ir ekonomis-

³⁹ *Tiesos Kelias*, Kaunas, 1938, 6 nr.

tus, pramonininkus ir menininkus, valdininkus ir žurnalistus, partinius ir nepartinius, mokytus ir pras iok lius. Visus jungs vienas troškimas : pad ti Šventai Dvasiai sigal ti. J didžioji švent bus Sekmin s. Visi vienmin iai laisvai sijungs bendrakeleivi eiles, kurios netur s nei vado, nei valdybos, nei statym , nei mokes i . Užteks rateli , kurie žarstys švent ugn , skatins j gas, nustatys vag , koordinuos darb .

S j džio charakteris

Kad visiems geros valios žmon ms b t galima sijungti ši srov , sumanytojas numat išleisti pradžiarašt , vienkartin leidin bendrai orientacijai. Toliau suplanavo religijos laikrašt , skiriam gilesniam tikybos pažinimui. Davatkiškas pamaldumas, šabloniškas religijos traktavimas ir negyvenimišk tem parinkimas jam b t svetimas.

Kilnieji 1938 metai

Šiam s j džiu b t svetimas ir bet koks asmeniškumas, nes jis nenor jo kovoti su žmon mis, su srov mis arba partijomis ; jo priešas buvo blogis kaip toks. D l to jam ir buvo svetimas bet koks fariz - jiškumas ir inkvizitoriškas uolumas. Šalkauskio idealas buvo švelnus, humaniškas lietuvis, kuris artimo meil s kv ptas visiems tiesia savo brolišk rank ir užveda juos ant kelio, vedan io juos vis skaistesn , tauresn gyvenim .

Vyriausiam skatintojui talkino siauras ratelis, kuris pasitardavo vysk. B io butelyje Kaune, Laisv s Al jos 61-ame numeryje. Pasitarimai vyko ta dvasia, kuri Šalkauskis išreišk jo paties sustatyta malda Švent j Dvasi .

Je b simam Lietuvos istorikui r p s ir išvidin tautos raida, jos religin s minties skaidrinimas, jos dorinis pasistiebimas — visas jos tiesimasis virš , tai jis tuos 1938 metus, kuriais «didysis m s filosofas ir tautos aukl tojas tos gyvosios dvasios žiežirbas paleido ir kit idealist sielas »⁴⁰, tur s laikyti pa iais kilniausiais m s Nepriklausomyb s laikais.

⁴⁰ Taip atsiliesp kun. A. Smaila (Yla?) *Tiesos Kelyje*, 1938, 487 psl.

14. Mokslo viršnyje

Šalkauskis — Akademijos pirmininkas

Gyvosios Dvasios s j dis nesibaig su 1938 metais, o tyliai pl tojosi — juk *spiritus flat ubi vult*. Toji pati Dvasia, tarsi, ir pašauk to s j džio k r j ir didžioms pareigoms L. K. Mokslo Akademijos priešakyje — dar tais paiais 1938 metais, nes po jos pirmininko prel. Dambrausko mirties (1938.11.19) bendras katalik akademik pasitik jimas Šalkauskiui patik jo ši garbing viet .

Ji jam ne tiek reišk garb kiek pareig . D lto jis 1939 m. tre iame Akademijos suvažiavime m žod , nor damas parodyti keli visiems, kuriems tuose klaičiuose laikuose r p jo gelb ti žmogaus orum bei tikr tvark taut sugyvenime. « Mes matome, — taip jis tar , — kaip lygstamiesiems žemiškiesiems dalykams teikiama nelygstamoji vert . Kai dabar nelygstamai yra garbinama ar val styb , ar tauta, ar ras , turime idololatrijos apraišk . Kai skelbiamas kraštutinio vadizmo principas ir reikalaujamas nelygstamasis klusnumas vadui, turime taip pat drauge ir idololatrijos ir barbarijos apraišk , nes nelygstamas klusnumas tepritinka vien nelygstamajam autoritetui, t. y. Dievui. » Kam jis taik tuos žodžius, — be užsieniuose pasireiškusi diktatori , — nesunku suprasti, žinant, kad metai nebuvo pra j nuo to, kai pas mus neskaitlingos mažumos sudarytas seimas užmet kraštui konstitucij , kuria « sivyravo prezidentinis režimas, nutol s nuo pirmykšt s demokratin s santvar kos »⁴¹.

Akademijos pirmininkas — Universiteto rektorius

Katalikai dar nesp jo apsidžiaugti, kad reikšmingiausia vieta j mokslo pasaulyje atiteko žymiausia j filosofui bei pedagogui, kai jie tapo liudininkai jo išrinkimo ir V. D. Universiteto rektorius. Jis niekad nesiverž viešas vietas, nes jam daugiau r p jo id jinis darbas vienuoliškame nuošalume. Nekart buvo sumanyta j vainikuoti rektoriaus garbe, ta iau jis vis prašydavo jo kandidat ros nestatyti. Vienok 1939 metais, kada nujautimas audring laik vert universiteto vair atiduoti nepajudinamos dvasios ir kartu taktingos, švelnios asmenyb s rankas, jam atsisakin ti jau nebepavyko. Jau pirmame balsavime jis gavo absoliu i daugum , kuo katalikui ir dargi valdžios taip prieš plaukus šukuojamo Filosofijos skyriaus

⁴¹ V. Daugirdait -Sruogien , *Lietuvos istorija*, Chicago, 1956, 918-919 psl.

atstovui buvo patikta ir aukščiau valstybinio mokslo instituto vadovybė.

Kas naujam rektoriui ir jo, atidengia šie 1939 m. birželio mėn 12 d. vysk. Buivis Romai siusti žodžiai: « Mane baugina reprezentacija, kuriai neturiu reikalingų davinių. Drisiu žiūriū vėdaus darb ir pedagoginjo pus »⁴². Pritaikinti savo auklėjimo principus — štai, kas jam ir jo.

Nepriklausomybės laikais Lietuva mokslu viršijė turėjusias dvi vietas, kurioms mokslininkai kviesdavo garbingiausius savo atstovus. Vien vienintelį kartą jie tuos sostus sodino vien ir tą patį asmenį — Šalkauskį. Kokios jai atsivėrę galimybės tiek Akademijos pirmininkui tiek Universiteto rektoriui! Kokios perspektyvos atsivėrę ir visam kraštui, atsistojus mokslu viršijė dvasingiausiam idžininkui, kurio Nepriklausomybės laikais Lietuva buvo susilaukusi!

« Apokaliptiniai aidai »

Deja, Šalkauskis, atsistojęs galios ir garbės viršijė, nujautė, kad negalės naudotis tomis žavingomis galimybėmis, nes jau Akademijos susivėžiavime išgė stingai buvo taręs: « Kas laukia žmonių, kurioje jau galingai reiškiasi idololatrijos ir civilizautos barbarijos linkmė, mes dar tikrai nežinome, bet mes tai jau žiame, susirpinę galimomis rytojaus katastrofomis. [Tai] tartum apokaliptiniai aidai, einę mums iš ateities »⁴³.

15. Apokaliptinis rėstyb

Solovjovo apokaliptinis nusiteikimas

Šitaip išsitardamas, Šalkauskis prisigretino prie didžio savo pavyzdžio net mirties išvakarę. Mat, Solovjovas anksčiau buvo sitikinęs, kad krikščionys, mylėdami Kristų bei pasinaudodami Dievo malone, sujungs visus žmonius vien Dievo karalystė. Tam jis pats 1896 m., neišstodamas iš ortodoksų bažnyčios, prisijungė prie Romos. Tai jau jis begaliniai apsiėvėlė, nes rusai nė manyte nemanė sektį jopdomis. Iš šio nusivėlimo, kur dar apkartinio nepasitenkinimas ir šiaip daugelio krikščionių elgesiu, žame sigaljo mintis, jog istorija nėk nys teokratijos, o Antikristė. Jo nusivėlimas buvo

⁴² Iš laiško, esančio Tėvė Marijon Archyve, Romoje.

⁴³ L. K. Mokslo Akademijos *Suėžiavimo Darbai*, Kaunas, 1940, III, 25 psl.

beribis, nes jis buvo tik j sis gal si s dar pats džiaugtis savo pastang vaisiais. Bet kas dabar beliko, kaip prakeikti tok vyksm ir išpranašauti pasaulio gal , per kur Kristus sutriuškinsi s Antikrist ir visus nekrikš ioniškus «krikš ionius»?! Tokios r s ios minties pagautas, romusis Solovjovas neaplenk n Tolstojaus, kaip žinome iš k tik prieš mirt rašyt *Trij Pasikalb jim* (1899-1900).

Šitas nusivylimas pilnai suprantamas, nes yra žmogui gimta nor ti dar išvysti savo pastang rezultatus. Priešingu atveju, jis nusimena ir net šaukiasi dangaus keršto. Jis save laiko amžina norma ir pla iosios istorijos vykius matuoja siauru savo gyvenimo matu. Jis lyg identifikuoja save su Apvaizda ir ima kalb ti Jos vardu. Jis užmiršta, kad jis n ra Dievo norma, n ra amžinyb s matas, o paprastas Dievo rankis. Jis užmiršta, kad mums telemta kovoti, o vienam Dievui telemta laim ti. D lto ir vienas Dievas nustato galutinio laim jimo valand . D lto mes neturime teis manyti, — arba net reikalauti — kad ji turi išmušti m s epochoje, ir kad Dievas per mus turi apreikšti savo pergal . Šventos ugnies pagautas, net Solovjovas tai užmiršo.

Ir Šalkauskis apokaliptininkas

Panašiai dabar pasielg ir Šalkauskis. Jis per vis savo gyvenim buvojo sferoje aukšt ideal , kuriems jis troško b ti ištikimas iki paskutini savo dien . D lto jis nor jo, kad ir visa jo katalikiška, ypa jo ateitininkiška aplinkuma degt tokia pat ideal meile. Bet sunkum buvo visas kalnas, ir jis pavargo kovoje už gyvendinim tauri savo min i . Jis nusivyl daugeliu vienmin i , kurie jo manymu buvo moraliai išgleb . Tai j prisl g ir kaikada var net juod nusiminim . Lyg nujausdamas greit savo mirt — 1940-41 m. tai Vilniuje, tai Šiauliuose gyvendamas, retai iš lovos ar nuo sofos bepaj g atsikelti — jis nor jo tarti paskutin ir sprendžiam savo žod ir d lto, tartum Paskutinio Teismo šiurpuli sudrebtas bei Aukš iausiojo Teis jo galiotas, man tur s teis pliekti neištikimuošius ir visus, kuriuos tokiais laik .

Egzaminai katalikams

Pliek juos bolševik rankomis. Kadangi tai toks keistas, net paradoksiškas, nes nelauktas reiškiny, jis reikalingas paaiškinimo. Bolševik okupacij jis, žinoma, laik baisiu sm giu visai tautai. Iš kitos pus s j iš dalies laik ir naudinga, nes ži r jo joje — ypa katalikams — savotišk egzamin . T savo nuomon jis reišk net laišku *XX-to Amžiaus* redakcijai, kuriai — anot Brazai io — «tie-

siai ir karštai d st minti, kad dabar metas pasirodyti katalikams, ar jie yra princip žmon s ; at jo metas atgimti... Jis net primin : Ko negal jo padaryti anas Nepriklausomyb s laikas, t dabar tur s padaryti svetimos priklausomyb s laikas — katalikus nušvarinti⁴⁴. Kaip šiandien — taip t s Brazaitis 1952 m. — prisimenu, Šalkauskis tada buvo lyg r styb s d l katalik moralinio nykumo pagautas, ir jis man , kad jie dabar tur t “ pelenais galvas barstyti ” ».

Visokie “ barbarai ”

Taip pasakyti jam palengvino manymas, jog bolševikai nesunaikinsi lietuvi tautos kaip tokios. Aišku, kad laik juos barbarais, bet «barbarais iš lauko », ir vyl si, jog jie pagal j formul *socialistinis turinys, nacionalin forma* leisi lietuviams bent tautiniu atžvilgiu ir toliau gyvuoti bei vystytis. Nationalsocialistus jis laik kurkas pavojingesniais, nes jie es «barbarai iš vidaus» ir d lto sunaikinsi ir nacionalin lietuvi form , t. y. taut kaip toki .

Šalkauskis apsiriko

Kiek klaidingas buvo šis manymas, matyti iš jo paties likimo. Juk bolševikai uždar jo Akademij , panaikino jo Fakultet , pašalin o j nuo Universiteto rektoriaus vietos, atsisak jam duoti kit darb , žlugd jo id jas ir tr mimais, kalinimais bei žudymais baud ne tik tuos, kuriuos jis laik vertus bausm s, bet ir pa ius ištikimiausius jo sek jus — tuos skaudžiausiai — ir net vis nekalt taut . Baisu, kad veikloji katalik inteligentija, pats tyriausias jo id joms elitas, tik pasitraukimu už krašto rib gal jo išvengti dvasinio bei fizinio sunaikinimo. Akivaizdoje šios niekuo neužtarnautos skriaudos tegalima tvirtinti: Jei istorija liudija prieš žmog , ne žmogus teisus. Net ir tuomet, kai šis nešioja Stasio Šalkauskio vard .

16. Dialektiškos suktyb s

Kaip aiškinti š skaud apsirikim ? Pirmiausia Šalkauskio rytietišku, nes yra aišku, kad jis savo prigimtimi bei dvasios išsilavinimu labiau priklaus rytams negu vakarams. Platonas jam reišk kurkas daugiau negu Šv. Tomas Akvinietis. Aišku taip pat, kad slavai jam buvo artimesni negu germanai, ir d lto rus bei lenk dvasios vertybes stat aukš iau už vokie i kult ros laim -

⁴⁴ Iš paskaitos, skaitytos 1952 m. gruodžio m n. 13 d. New Yorke.

Jimus. Jo dvasi pripild Solovjovas ; vokie i mokslininkai j telie-
t iš šono. Ir politines jo paži ras, jo demokratiškum daugiausia
nuspalvino Miljukovas su savo kadetais negu vakar politikai. Gal
anglai su savo džentelmeniškumu bei *fair play* b t jam patik ;
bet jie d l jo angl kalbos nemok jimo nepateko jo politin aki-
rat . Faktas, kad visai nediskutuotinas nacionalsocializmas buvo
kil s vokie iuose, jo abejingum šiai tautai padidino iki aversijos.
Itin reikšminga yra ir ta aplinkyb , kad pirmuosius gilius išgyveni-
mus jis patyr rytuose — Maskvoje, kur j sužav jo Solovjovo
mokslas ir asmenyb , ir Turkestane, kuris jam sugr žino sveikat .
D l visa to ir suprantama, kad sklandžiai jo valdoma rus kalba
— šalia lenk kalbos, kuri vertino kaip motinos prigimt j idiom
— jam žymiai daugiau teik kult ros vertybi negu jam tiek filo-
logiškai tiek savo dvasia svetima vokie i kalba.

Sovietai — mažesn blogyb ?

Visa tai mums pakankamai išaiškina, kod l Šalkauskis, b da-
mas priverstas pasirinkti arba nacionalsocialistišk j š k *Deutsch-
land über alles* arba bolševik užtikrinim , jie leisi tautoms laisvai
išsivystyti pagal formul *socialistinis turinys, nacionalin forma*,
pasisak už “mažesn blogyb ” iš ryt . Jis sikalb jo, jog rus okupa-
cija priversianti lietuvius, o ypa iai katalikus, susim styti bei apsi-
valyti ir leisianti jiems prisikelti nauju id jiškumu. D lto laike
nacistiškos okupacijos, per kuri už lang jo paskutin s buvein s
Šiauliuose buvo sušaudomi niekuo nekalti žydai, jam atrod , jog
Lenino formul visd lto humaniškesn už Hitlerio žiaurumus. M s
filosofas, žinoma, pilnai suprato, kad lietuviai ir šiame atvejyje skau-
džiai nukent s ; bet jis tas aukas laik atpildu už neištikimyb savo
idealams. O per jus ši skaistrykl , tauta v l skais iai prisikelsianti.

Šalkauskio apsirikimas

Visas Šalkauskio protavimas r m si manymu, jog šioje formu-
l je mintis ir žodis sutamp . Bet, deja, taip n ra ; juk ji bolševik
rankose t ra rankis, kurio tikslas yra besipriešinan ias tautas prisi-
vilioti, jas dvasiniai nuginkluoti ir narkotizuoti iki bevališkumo.
Taigi, ji neapreiškia kokios valstybin s išminties, kuri apsaugos
tautas, o t ra ginklas joms sulikviduoti. D lto ji Lietuvoje nesiekia
homo lituanus, o *homo sovieticus*. Šalkauskis gi, tikra *anima candida*,
man , jog žodis tikrai apreiškia mint , ir tuo tapo bolševik dialekti-
ni suktybi auka. T jo pragaišting apsirikim pasteb jo ir kiti,
kaip paliudija šis Brazai io konstatavimas: « Šalkauskis tik jo, kad

komunizmas ir vykdyt tai, ką jis skelbia. Bet mūsų filosofas dar nebuvo perpratęs, kad komunistinė kalboje žodžiai turi kitas savybes nei nekomunistinė kultūros tautos. Tad kalbami apie tautinį formą, komunistai praktiškai sukąta pusę, kad toji forma tam tikrose teritorijose būtų tik rusiška. Kitaip sakant Lenino formulę paneigia».

Gailestingasis Dievas apsaugojo Šalkauskį nuo antros bolševikų okupacijos ir tuo pat metu nuo skaudžios patirties, kad jo mintijimas dar prieš jo žemiškos kelionės galą buvo tapęs apgaulės auka, nes 1941 m. gruodžio mėn. 4 d. ji šaukė ten, kur Mintis yra Žodis ir Žodis yra Mintis.

17. Bergždžia diamatokova

Kaip po 1917 m. revoliucijos Sovietų Rusijoje dialektiškasis materializmas tapo partijos ir valstybės filosofija, naujieji valdovai buvo tikri, kad jie Solovjovų buvo palaidoję ant visados. Bet jie apsiriko, nes po 42 metų jimo jo mintys taip stipriai atgijo, kad 1959 m. pavasarį diamatų šalininkai buvo priversti vėl viešai joms pasipriešinti, kaip sakmiai paliudija žurnalo *Voprosy filosofii* ataka⁴⁵. Vadinasi, visa ji kova su juo buvo bergždžia.

Taip bus ir su Šalkauskiu. Lietuvoje jo idėjos išsaugojamos ištikimose širdyse ir yra dėl to tik laiko klausimas, kada *Voprosy filosofii* bei j sovietiškas aidas mūsų krašte turės stoti kovojant su juo, juk « idėjos nemiršta kaip žmonės », partijos, režimai ir okupantai.

Žavi viltis

Viltis, kad jos iš naujo gali tapti idėjiniais lietuviais kelrodžiu, yra visai reali dar ir tuo, kad mūsų filosofo mintis aruodas yra saugojamas ir emigrantų, kuri tarpe veikia žymiausi jo sekėjai. Jie gali idėjinį palikimą ne tik pasingai išsaugoti, bet pilnoje laisvėje ir aktingai išvystyti.

Ir šitos perspektyvos šviesoje mūsų emigracija nėra koks vegetavimas atžalos, kuri melancholija bei rezignacija netrukus turės sugrauzti — ji yra uždavinys ir, be to, toks, kuris turės išgelbėti kilniausi filosofijos lobynai, kur tauta yra sudariusi. Apvaizda tai emigracijai, tartum, pati sukurė, kad pasaulyje būtų nors viena vieta, kur tos idėjos galėtų laisvai plėtotis. Jei mūsų emigracija ir neturėtų jokios kitos prasmės, tai viena ši paskirtis prasminti jos buvimą.

⁴⁵ Žr. Bibliografiją.

BIBLIOGRAFIJA

ia minimi tik tokie rašiniai, kurie arčiau surišti su tema ir — su mažomis išimtimis — dar nra pažymti kitose bibliografijose.

- St. Šalkauskis, *Mano atsiminimai iš gimnazijos laik*, Ateitis, 1929, 5-6 nr., 247-252 psl.
- J. Eretas ir A. Salys, *Prof. St. Šalkauskio 50 m. sukakties proga*, Suvažiamo Darbai, 1936, II 439-445 psl. (su plačia bibliografija, iš kurios pabrėžiami numeriai 119, 120, 122, 124 ir 127).
- St. Šalkauskis, *Prof. Pr. Dovydai io vaidmuo Lietuvos mokslinime*, Židinys, 1936, 11 nr., 413-422 psl.
- Pr. Dovydaitis, *Tu, aš ir aplink mudu*, Ateitis, 1936, 5-6 nr., 221-226 psl.
- St. Šalkauskis, *Atsakymas Prof. Pr. Dovydai iui*, Ateitis, 1936, 12 nr., 474-481 psl.
- A. Maceina, *Prof. St. Šalkauskio pedagogika*, Lietuvos Mokykla, 1936, 5 nr., 329-348 psl.
- A. Maceina, *Kultūros filosofijos vadas*, Kaunas, 1936.
- A. Vaičiulaitis, *Prof. Stasys Šalkauskis*, Studentų Žodis, 1941, 99-101 psl.
- V. Balinas, *Gyvoji Dvasia*. Trys paskaitos, skaitytos Romos lietuviams kunigams, Roma, 1946 (nespausdinta).
- A. Maceina, *Stasys Šalkauskis*, Tremtinių Mokykla, 1947, 5-6 nr., 1-15 psl.
- Z. Ivinskis, *Stasys Šalkauskis - žmogus ir profesorius*, Tremtinių Mokykla, 1947, 5-6 nr., 16-25 psl.
- A. Maceina, *Šalkauskis kaip ateitininkas*, Ateitis, Sehwäbisch-Gmünd, 1949, 3 nr., 9-11 psl.
- Alg. Šalkauskis, *St. Šalkauskio jaunystė*, Ateitis, Brooklyn, 1951, 9 nr., 247-249 psl.
- J. Brazaitis, *Stasys Šalkauskis, siluetas*. Paskaita, skaityta 1952 m. New Yorko ateitininkams sendraugiams (nespausdinta).
- St. Šalkauskis, *Ateitininkas ir ideologija*, antras leidimas, išleistas 1954 m. Putname prel. Juro rpesiu (su A. Maceinos žangos žodžiu ir S. Sužiedlio aiškinimais apie autori bei jo raštus).
- V. Bagdanavičius, M.I.C., *Lietuvių tauta ryt ir vakar sankryžoje*. Referatas apie Šalkauskio veikal *Sur les confins de deux mondes*, skaitytas 1954 m. Chicagoje (nespausdintas).
- K. Pakštas, *Filosofo St. Šalkauskio brangiam atminimui*, Aidai, Brooklyn, 1957, 5 nr., 193-205 psl.
- J. Eretas, *Pranas Dovydaitis*, Aidai, Brooklyn, 1958, 2 nr.
- J. Eretas, *Il cammino del Solovjov verso l'Occidente* (1958.XII.2 L. K. Mokslo Akademijos suorganizuota paskaita Romoje, nespausdinta).
- L. A. Kogan, *K kritike filosofii VI. Soloveva, Voprosy filosofii*, Maskva, 1959, 3 nr.
- St. Yla, *Priešybi derintojas Stasys Šalkauskis*, Aidai, Brooklyn, 1959, 8 nr.
- J. Eretas, *Stasys Šalkauskis* (1886-1941), Brooklyn, 1980.

NB. Pažymtina, kad buvęs Kauno universiteto profesorius VI. Šilkarškis (1884-1980), kuris po antro pasaulinio karo d st Bonnoje, Freiburge i. Br. buvo pradėj s leisti Solovjovo veikalus vokie i kalba.

Juozas Eretas

Bazelis, Šveicarija